

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ – ΓΑΛΑΝΟΥ δφ.

**ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ
«ΠΟΛΙΤΕΙΑ – ΣΩΤΗΡΙΑ»
ΣΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ**

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ-ΓΑΛΑΝΟΥ

ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ
«ΠΟΛΙΤΕΙΑ – ΣΩΤΗΡΙΑ»
ΣΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Α΄ ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ διερεύνηση τῆς ἐνότητος «πολιτεία-σωτηρία» στὸν Ἀριστοτέλη ὀδηγεῖ οὐσιολογικά στὸν Πλάτωνα, χάρις στὴν ἐγγύτητα στὴ σύλληψη τῆς «πολιτείας τῆς ἀρίστης»¹. Μία μεθοδολογική, ἀντίστροφη, πρόβαση εἶναι δυνατή: ἡ δραματοποίηση² τοῦ προβλήματος τῆς πολιτειακῆς σωτηρίας στὸν Πλάτωνα ἐπιτρέπει τὴν ἀναδόμηση τῆς πλατωνικῆς σωτηριολογίας μὲ τὰ συστατικά τῆς ἀριστοτελικῆς τραγωδίας. Ἡ πλατωνικὴ πολιτειολογία εἶναι δραματικὴ τέχνη, πολιτικὴ τῆς κάθαρσης (*Πολιτεία* 501a, *Πολιτικός* 293d-e), τῆς προσήκουσας διαλογῆς καὶ μεταρρύθμισης («διακάθαρσιν», *Νόμοι* 735b-736c). Ἡ πολιτειακὴ -στὴν κοινωνιοπολιτικὴ σημασία τοῦ ὄρου- σωτηρία εἶναι σύμπτωση πολιτικῆς δυνάμης καὶ φιλοσοφίας (*Πολιτεία* 437d). Ὁ Πλάτων ἔχει τὴν ὁρμὴ τοῦ τραγικοῦ, ὁ Ἀριστοτέλης τὴ νηφαλιότητα τοῦ γιατροῦ. Παρὰ ὅμως τὸν ἀναμφίλεκτα ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα τῆς ἀριστοτελικῆς πολιτειολογίας³, παρὰ τὴν ὄντολογικὴ σημασία καὶ τὴ σωτηριακὴ λειτουργία τῆς διαφοροποιημένης πολλότητος ποὺ κατευθύνει καὶ τὴ μεθοδολογία στὴν ἀριστοτελικὴ πολιτικὴ σκέψη^{3α}, μὲ τὴν καταγραφὴ ὀρισμένων διασυνδέσεων τοῦ διπολικοῦ μορίου «πολιτεία-σωτηρία» εἶναι δυνατό νὰ ἐπιχειρηθεῖ μίαν πλατωνίζουσα πρόβαση στὸν Ἀριστοτέλη⁴.

1. Π.χ. Πλάτωνος *Πολιτεία* 497b, Ἀριστ. *Πολιτικῶν* Βιβλίο Η΄.

2. Πθ. Κ. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*, 1976², ὁ δῆθεν κύκλος τῶν πολιτειῶν κατὰ Πλάτωνα, 162 («τραγικῶς» Πλάτων, *Πολιτεία* 545e).

3. Βλ. π.χ. *Πολιτ.* Δ 1288b 22-23.

3α. Π.θ. Γ 1279b 15.

4. Ὁ ἀριστοτελικὸς ἀντίλογος θὰ εἶχε γιὰ μέθοδο τὴν κοινωνιολογικὴ παρατήρηση σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἱστορικὴ τεκμηρίωση. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ κι ἀπὸ τὴ θεματικὴ, ὅπως εἶναι ἡ προβληματικὴ τῆς πολιτειακῆς ἐπανάστασης στὸν Ἀριστοτέλη, ἀξίζει νὰ δεῖ κανεὶς δύο πρόσφατες στὴν ἐλληνικὴ ἀριστοτελικὴ ἔρευνα ἐργασίες: τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γ.

Β' ΟΙ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΕΙΣ

Οί διασυνδέσεις πού καταγράφονται ἐδῶ δέν εἶναι μονογραμμικές: ἀφοροῦν καί τά μέσα τῆς σωτηρίας (π.χ. *Πολιτικῶν* Δ 2 1289b 24-27) καί τά ἀντίθετά τους⁵. Δέν ἐγγράφονται στόν ὀρίζοντα εἰδικῆς προβληματικῆς⁶ (ὅπως τῶν εἰδῶν τῶν πολιτευμάτων 1275a 38-39, τῆς διχοτόμησης «ὕστερων-προτέρων» πολιτειῶν, «ὀρθῶν» καί τῶν «παρεκβάσεών» τους, ἱστορικῶν πολιτειῶν, τῶν εἰδῶν τῆς δικαιοσύνης, τοῦ περιεχόμενου τῆς μεσότητος, τῆς σημασίας τῆς σταθερότητας)⁷. Ὅπως μέ δάνειο ἀπό τόν Ἀριστοτέλη θά τίς ὀνομάσω ἀποτελοῦν «σύνμετρον χορηγίαν» (Η 4 1325b 38): α) γιά νά ὀριοθετηθεῖ ἓνα πεδίο ἔρευνας τῶν ὄρων τῆς ἀριστοτελικῆς πολιτειακῆς σωτηρίας, β) νά προγραμματιστεῖ συσχέτιση μέ τήν πλατωνική πολιτειακή σωτηριολογία, γ) νά ὑποδειχθοῦν, ὡς προγραφές μιᾶς καί γιά μᾶς «φρόνησης», τά ἀξιακά στοιχεῖα τῆς ἀριστοτελικῆς πολιτικῆς πείρας⁸. Στήν πλατωνική γλῶσσα «τοιαύτη... ὡς λόγῳ σχῆμα πολιτείας ὑπογράψ(ασ)α μή ἀκριβῶς ἀπεργάζεσθαι διά τό ἔξαρκεῖν μέν ἰδεῖν καί ἐκ τῆς ὑπογραφῆς» (*Πολιτεία* 548c-d). Ὁ Ἀριστοτέλης ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει καί⁹ στά *Πολιτικά* (Β 1260b 32-33) τό «ἐπισκέψασθαι πολιτείας» πού γίνεται «ἵνα τό τ' ὀρθῶς ἔχον ὀφθῆ καί τό χρήσιμον». Μέ τήν κατηγορία θέβαια τῆς χρησιμότητος καί τή διαφοροποίηση τοῦ συμφέροντος διευρύνεται ἡ ἀριστοτελική προβληματική: γίνεται δυνατολογική καί δεοντολογική¹⁰ (περικλείνοντας «ὁμοίως» καί τό ἄριστο καί τό δυνατό καί τό ἐνδεχόμενο καί τό ῥᾶον καί τό κοινότερο καί φαυλότερο)¹¹, ἀπομακρύνεται ἀπό τήν πλατωνική πολιτική σκέψη, τή

Μιχαηλίδη - Νουάρου στό Παγκόσμιο Συνέδριο γιά τό Ἀριστοτέλη (Θεσ/νίκη Αὔγουστος 1978): «Ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους περί ἐπαναστάσεων» (καί *Année Sociologique* 28 [1977] 283-290: «La Théorie des Révolutions chez Aristote»), καί τό βιβλίον τοῦ πολιτειολόγου Γ. Κοντογιώργη, *La Théorie des Révolutions chez Aristote*, Paris 1978 (εἰδικά τά συμπεράσματα σσ. 259-267).

5. Πθ. 1301a 22.

6. Παρά τήν ἀριστοτελική ἐντολή στή *Ρητορική* Α 1360a 20-23: «ἀναγκαῖον εἰδέναι πόσα τ' ἐστί πολιτειῶν εἶδη, καί ποῖα συμφέρει ἐκάστη καί ὑπό τίνων φθείρεσθαι πέφυκε καί οἰκείων τῆς πολιτείας καί ἐναντίων.»

7. Πθ. π.χ. J. de Romilly, *La Loi dans la pensée grecque*, *Belles Lettres* 1971, 212-218.

8. Πθ. ὄ.π. 253. Βλ. ἐπίσης, ἀφοῦ τηρηθοῦν οἱ ἀναλογίες, γιατί ἐδῶ πρόκειται γιά τήν ἀνάλυση πολιτικῆς θεωρίας, Κ. Δεσποτόπουλου, *Κριτική πολιτικῶν θεωριῶν* (ὄ.π.) 179: «εἰδικότερο ἐλάττωμα, χαρακτηριστικό... γιά τίς πολιτικές θεωρίες... εἶναι ἡ μή διάκριση τοῦ λόγου τῆς ὑπαρξῆς καί τοῦ τρόπου τῆς ὑπαρξῆς τῆς πολιτείας, δηλαδή τοῦ κύριου σκοποῦ τῆς, πού γιά τήν πραγμάτωσή του καί μόνο πρέπει νά ὑπάρχει καί ἔτσι ἀπό αὐτή καί μόνο θεμελιώνεται ἠθικά ἡ ὑπαρξή τῆς...».

9. Πθ. *Ἠθικά Νικομάχεια* 1179b 2-3.

10. Πθ. Κ. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας* 58.

11. Τό χωρίο ὀλόκληρο: «Πολλοῖς γάρ τῆς ἀρίστης τυχεῖν ἴσως ἀδύνατον, ὥστε τήν κρατίστην τε ἀπλῶς καί τήν ὑποκειμένην ἀρίστην οὐ δεῖ λεληθέναι τόν νομοθέτην καί τόν ὡς

διακριτική τοῦ ὀρθοῦ καί τοῦ χειρόνου, τοῦ οἰκείου καί τοῦ ἀλλότριου.

“Ὅσο ὁμως εἶναι δυνατό νά ὑποστηριχτεῖ ὅτι στόν Ἄριστοτέλη ὑπάρχει «ένας ἀνώτερος, ἀνθρώπινος τελικός σκοπός ἔτσι πού ἡ καθαυτό μορφή πολιτικῆς διακυβέρνησης χάνει τή σημασία της»¹², ὅσο δηλαδή Ἠθική καί Πολιτική σέ σχέση μέ τούς ἔσχατους σκοπούς δέν χωρίζονται, θά σκεφτόμαστε τήν ἀριστοτελική πολιτειολογία ἀναφέροντάς την καί στήν πλατωνική.

ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ἡ πολυσημία τοῦ ὄρου π ο λ ι τ ε ί α¹³ εἶναι κοινή στήν πλατωνική καί ἀριστοτελική¹⁴ σκέψη. Προκειμένου γιά τόν Ἄριστοτέλη μιá σύμπτυξη σέ σημασιολογικές βαθμίδες δίνει τά περιεχόμενα: α) συγκεκριμένο σύνολο πολιτικῶν δικαιωμάτων πού ἀναγνωρίζονται στόν πολίτη¹⁵, β) σύνολο τῶν πολιτῶν πού ἔχουν πολιτικά δικαιώματα, γ) τρόπος ζωῆς μιᾶς πόλης («ἡ γάρ πολιτεία βίος τίς ἐστι πόλεως» *Πολιτ.* 1295b 1), δ) τάξη ἀνάμεσα στίς ἐξου-

ἀληθῶς πολιτικόν, ἔτι δέ τρίτην τήν ἐξ ὑποθέσεως· δεῖ γάρ καί τήν δοθεῖσαν δύνασθαι θεωρεῖν, ἐξ ἀρχῆς τε πῶς ἄν γένοιτο, καί γενομένη τίνα τρόπον ἄν σώζοιτο πλεῖστον χρόνον· λέγω δ' οἷον εἴ τιτι πόλει συμβέθηκε μήτε τήν ἀρίστην πολιτεύεσθαι πολιτείαν» (πλατωνική ἔκφραση) «ἀχορήγητόν τε εἶναι καί τῶν ἀναγκαιῶν, μήτε τήν ἐνδεχομένην ἐκ τῶν ὑπαρχόντων, ἀλλά τινα φαυλοτέραν. Παρά πάντα δέ ταῦτα τήν μάλιστα πάσαις ταῖς πόλεσιν ἀρμόττουσαν δεῖ γνωρίζειν, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν ἀποφαινομένων περί πολιτείας, καί εἰ τάλλα λέγουσι καλῶς, τῶν γε χρησίμων διαμαρτάνουσιν. Οὐ γάρ μόνον τήν ἀρίστην δεῖ θεωρεῖν, ἀλλά καί τήν δυνατήν, ὁμοίως δέ καί τήν ῥάω καί κοινοτέραν ἀπάσαις» (1288b 24-39).

12. Hervé Barreau, *Aristote et l' analyse du savoir*, Seghers 1972, 163: «Aristote n' oublie... pas que l' Ethique et la Politique, quand on pose la question des fins ultimes, c' est tout un. Montesquieu pourra dire, après lui, que le principe de la république, c' est la vertu ou la modération. Hegel mettra l' Etat au dessus de la société «bourgeoise», qui est cette Société d' «échanges» dont parle déjà Aristote. Pour ce dernier, ce qui compte, c' est que la Cité atteigne cette c o m m u n a u t é du bien-vivre, qui est le bien humain par excellence. Telle est la raison pour laquelle l' Economique doit être subordonné à la Politique. Il ne s' agit pas d' abord d' être plus riches, il faut, avant tout être plus hommes dans la justice et l' amitié civique. Seuls les hommes les meilleurs peuvent savoir quelles mesures il faut prendre pour cela, ce qu' il faut accorder aux pauvres, ce qu' il faut dépendre aux riches. Par rapport à cette finalité supérieure, la question proprement constitutionnelle perd de son importance».

13. Βλ. καί Cl. Mossé, *La Fin de la démocratie athénienne*, Paris P.U.F. 1962, 359: «Qu' est-ce que la politeia? A vrai dire une notion complexe et ambiguë qui n' a pas d' équivalent exact en français et que traduisent bien imparfaitement les termes «constitution», «institution» ou gouvernement». Πθ. Henri Joly, *Le renversement platonicien. Logos, Epistémé, Polis*, Vrin 1974, 283 κ.μ.

14. Στόν Index (Aristotelicus) τοῦ Bonitz οἱ σημασίες τοῦ ὄρου κατατάσσονται ὡς ἑξῆς: 1. universitas civium, 2. civitatis forma et ordo, 3. ius civitatis, potestas in civitate, 4. πολιτείας εἶδη, πότερα μιá πολιτεία ἢ πλείους, 5. πολιτειῶν στάσεις καί μεταβολαί, 6. Περί πολιτείας ἀρίστης, 7. πολιτεία ἢ τῷ κοινῷ ὀνόματι προσαγορευομένη, ἢ καλουμένη, ἢ νομιζομένη, 8. ἡ Δημοσθένους... ἢ Πλάτωνος κ.λ.

15. πθ. π.χ. 1326b 21. Γιά τόν ὄρο «πολίτης» καί τή γαλλική του μετάφραση citoyen (ἀντί τῆς ὀρθῆς homme politique) βλ. Contogiorgis, ὀ.π. 19, ὑ.π. 3.

σίες (1289a 15), τύπος διακυβέρνησης, πολιτική αρχή [«κύριον μὲν πανταχοῦ τό πολίτευμα τῆς πόλεως, πολίτευμα δ' ἐστίν ἡ πολιτεία» (1278b 10-11)]. «Τὰς γὰρ ἀποκλινοῦσας μᾶλλον πρὸς τὴν ὀλιγαρχίαν ἀριστοκρατίας καλοῦσιν, τὰς δὲ πρὸς πλῆθος πολιτείας» E 6 1307a 15-17. «Ὅταν δὲ τό πλῆθος πρὸς τό κοινόν πολιτεύηται συμφέρον, καλεῖται τό κοινόν ὄνομα πασῶν τῶν πολιτειῶν πολιτεία» (Γ 7 1279a 37-40).

Μέ τῆ σύζευξη τοῦ ὅρου «ὀρθή» στή θεματική περιέχεται ἡ ἔννοια τῆς παιδείας. Ἀφεταιριακό ὅμως σημεῖο, αἴτημα καί κριτήριο ἀξιολογικό τῆς ὀρθῆς πολιτείας εἶναι τό κοινό συμφέρον (ἐνῶ τό «ἴδιον συμφέρον» εἶναι ἡ διασύνδεση τῶν «ἡμαρτημένων» πολιτειῶν¹⁶). Στήν ἀνακοίνωση τό περιεχόμενο τοῦ ὅρου πολιτεία ἐξαρτᾶται ἀπό τίς «κατά λόγον καί κατά τὴν οὐσίαν» διασυνδέσεις του. Ἄν καί εἶναι δυνατό νά δηλωθεῖ ὅτι τό μεγαλύτερο μέρος ἀφορᾷ τὴν πολιτεία ὡς πολίτευμα, «ἐπεὶ πολιτεία μὲν καί πολίτευμα ταῦτόν», ἐκτός ἀπό τὴν πολιτική ὁ ὅρος παίρνεται καί μέ τὴν κοινωνική καί τὴν ἠθική σημασία του.

ΣΩΤΗΡΙΑ

Σέ διάφορα σημεῖα τῶν *Πολιτικῶν* (Δ 1289b 24, ἀρχή τοῦ Ε' βιβλίου, 1301a 23a, 1313a 18-20)¹⁷, ὁ ἀριστοτελικός λόγος εἶναι ἀμφίδρομα ἀπορητικός: ἡ ἀπορία ἀφορᾷ τὰ αἴτια τῆς μετὰστασης καί τὰ ἀντίστοιχα τῆς διάσωσης τῶν πολιτευμάτων. Ὁ ὅρος σ ω τ η ρ ί α σημαίνει διατήρηση τῆς ὄντολογικῆς ταυτότητας τοῦ πολιτεύματος. Ρηματική του ἀπόδοση τό «σώζεσθαι πέφυκεν» (E 10 1310a 44). Στό ἐπίπεδο τῆς σωτηρίας ὡς προστασίας ἀνήκει ἡ ἔκφραση «σωτήρια τῆς ἀρχῆς» (1314a 13). Μέ τῆ σημασία τῆς διασφάλισης ἀπαντᾷ ὁ ὅρος «σωτηρία» στή γενετική ἀνάλυση πού κάνει ὁ Ἀριστοτέλης γιά τὴν πόλη: «ἄρχον δὲ φύσει καί ἀρχόμενον διὰ τὴν σωτηρίαν» (A 2 1252a 30-31)¹⁸. ἐπίσης στό Β' βιβλίο τῶν *Πολιτικῶν*, (1262a 6), ὅπου προηγεῖται συνάρτηση μέ τό ὀ λ ι γ ω ρ ε ῖ ν , πού εἶναι ἀρνητική διασύνδεση καί τῆς κοινωνιοπολιτικῆς ἀριστοτελικῆς σωτηριολογίας. Συσχετικά μέ τόν ὅρο σωτηρία εἶναι τὰ: φυλάττειν - φυλακή - μένειν (π.χ. 1308, 28-33a, 1320b 33, 1321a 1), φροντίζειν - τήρησις (οἱ δύο τελευταῖοι ὅροι ἀρδεύονται σ' ἓνα ψυχολογικό κανάλι, ἀφοροῦν τό φαινόμενο πού ὀνομά-

16. Βλ. καί Κ. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, Ἀριστοτέλης, 198.

17. Πθ. Z 1317a 33-39.

18. Πθ. A1254b11-14: «τά μὲν γάρ ἡμερα τῶν ἀγρίων θελτίω τὴν φύσιν, τούτοις δὲ πᾶσι θέλτιον ἄρχεσθαι ὑπ' ἀνθρώπων τυγχάνει γάρ σ ω τ η ρ ί α σ οὔτως». Πθ. 1278b 36-37.

ζουμε «κινδυνολογία»). Στή δομή τῆς σωτηρίας ἀνήκουν τά ἐπίθετα: ἀσφαλεστάτη¹⁹ (1302a 15), μόνιμος (π.χ. 1302a 4)²⁰.

Σωτηρία ὁμως εἶναι καί ἡ ἀποκατάσταση, ἡ ὀρθωση τῆς πολιτείας. Κι ἐνῶ βέβαια ἡ ἀνόρθωση τοῦ Πλάτωνος βρίσκεται πιό κοντά σέ μιά νέα πολιτειακή κατασκευή ὅταν εἶναι οὐτοπική -ὄχι μέ τήν ἔννοια τῆς οὐτοπιστικῆς²¹, ὅπως ἀβασάνιστα νομίζουν πολλοί, ἀλλά τῆς μὴ «ὑπαρχούσης» πολιτείας- στόν Ἀριστοτέλη ἡ ἀνόρθωση ἔχει πραγματολογικό καί δεοντολογικό χαρακτήρα. Στή δομή τοῦ «ἐπανορθῶσαι», πού εἶναι ἰσοδύναμο μέ τό «σώζειν», ἀνήκει τό β ο η θ ε ἷ ν : «Οὐκ ἔλαττον ἔργον ἐπ α ν ο ρ θ ῶ σ α ι πολιτείαν ἢ κατασκευάζειν ἐξ ἀρχῆς, ὡσπερ καί τό μεταμανθάνειν ἐξ ἀρχῆς· διό πρός τοῖς εἰρημένοις καί ταῖς ὑπαρχούσαις πολιτείαις δεῖ δύνασθαι β ο η θ ε ἷ ν» (1289a 4-8).

ΠΟΛΙΤΕΙΑ - ΣΩΤΗΡΙΑ

Ἡ πλατωνική κοινωνιοπολιτική σωτηριολογία εἶναι καί μελέτη τῆς φ θ ο ρ ᾱ ς (ἐδῶ ἀνήκει καί τό ἀποκλειστικά πλατωνικό ἐπίθετο πολιτοφθόρος, *Νόμοι* 854c). Ὁ Ἀριστοτέλης, πού ὁμως ὀρίζει ὁ ἴδιος καί τή μέθοδό του, στηρίζει τή διερεύνηση τῆς ἐννοιακῆς ἐνότητας στή λογική σχέση τῆς ἐναντιότητας. Τῆ «διά τῶν ἀντιθέτων» μέθοδο θεωρεῖ προφανή: «περί δέ σωτηρίας καί κοινῆ καί χωρὶς ἐκάστης πολιτείας ἐχόμενόν ἐστιν εἰπεῖν. Πρῶτον μὲν οὖν δῆλον ὅτι, εἴπερ ἔχομεν δι' ὧν φ θ ε ἷ ρ ο ν τ α ι αἱ πολιτεῖαι, ἔχομεν καί δι' ὧν σώζονται· τῶν γάρ ἐναντίων τάναντία ποιητικά, φ θ ο ρ ᾱ δέ σωτηρία ἐναντίον» (E 7 1307b 26-31). Συσχετικά τῶν: φ θ ε ἷ ρ ε σ θ α ι / λ ὕ ε σ θ α ι²² εἶναι τά: οὐκ εἶναι / οὐδέ πολιτείαν (1309b 34) καί τά: μετὰ β ο λ ῆ (1301b 6, 1316a 2 κμ) / μετὰ β ᾶ λ λ ε ι ν (1301a 20, 1316a 19), μεθιστάναι (1301b 8), κινεῖν²³ (1307b 5),

19. Ἀποδίδεται στήν «ἐκ τῶν μέσων» πολιτεία.

20. Προκειμένου γιά τό ἀριστοκρατικό καί ὀλιγαρχικό πολίτευμα οἱ ὅροι «ἀσφαλῆς», «μόνιμος», ἢ ἀλλιῶς ἡ ἐνότητα «πολιτεία-σωτηρία» περιέχονται στή θεματική τῆς δικαιοσύνης καί τῆς συμφέρουσας ἰσότητος: «μένουσιν οὐ μόνον ἀριστοκραταὶ ἀλλά καί ὀλιγαρχαὶ οὐ διά τό ἀσφαλεῖς εἶναι τὰς πολιτείας, ἀλλά διά τό εὖ χρῆσθαι τοὺς ἐν ταῖς ἀρχαῖς γινομένους καί τοῖς ἔξω τῆς πολιτείας καί τοῖς ἐν τῷ πολιτεύματι, τοὺς μὲν μὴ μετέχοντας τῷ μὴ ἀδικεῖν καί τῷ τοὺς ἡγεμονικούς αὐτῶν εἰσάγειν εἰς τήν πολιτείαν, καί τοὺς μὲν φιλοτίμους μὴ ἀδικεῖν εἰς ἀτιμίαν τοὺς δέ πολλοὺς εἰς κέρδος, πρός αὐτοὺς δέ καί τοὺς μετέχοντας τῷ χρῆσθαι ἀλλήλοις δημοτικῶς» E 8 1308a 3-12.

21. Πθ. Η. Joly, ὁ.π., 324 κ.μ. κυρίως 328. Βλ. ἐπίσης Κ. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*, Ὁ Πλάτων καί ἡ Πολιτεία 27-44.

22. Π.χ. 1307b 19, 20, 1312 a 39-40.

23. Πθ. 1304b 8, a 38 (κινεῖσθαι), 1301b 18. Πθ. Contogiorgis ὁ.π.163, 4.

σ τ α σ ι ἄ ζ ε ι ν ²⁴ (1301B 6), σ τ ἄ σ ι ς (1302a 11), ὄροι πού ὑπάρχουν καί στόν Πλάτωνα (π.χ. *Πολιτικός* 271e).

Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ

Εἶναι γνωστή ἡ διαφορά στή θεώρηση τῆς μεταβολῆς στόν Πλάτωνα (νομοτέλεια τῆς φθορᾶς, διάκριση τῆς πλατωνικῆς πολιτείας²⁵ ἀπό τίς ἐκπρωτικές πολιτειακές μορφές) καί στήν ἀριστοτελική π ο λ υ α ρ χ ι κ ῆ σκέψη. Στόν Ἀριστοτέλη ἡ μεταβολή ἀφορᾶ τίς σειρές τῶν πολιτευμάτων, εἶναι μετάβαση στήν ἐναντία πολιτεία (π.χ. 1307a 20-25, 1312b 6) ἢ «εἰς τάς ἐν τῷ αὐτῷ γένει» «οἶον ἐκ τῶν ἐννόμων δημοκρατιῶν καί ὀλιγαρχιῶν εἰς τάς κυρίους καί ἐκ τούτων εἰς ἐκείνας» (1306b 19-22)²⁶. Ἡ ἀμφιτροπία τῆς πλατωνικῆς σκέψης ὡς πρός τήν ἰδέα τῆς μεταβολῆς ὑπάρχει καί στόν Ἀριστοτέλη. Ἡ πλατωνική σκέψη εἶναι καί ριζικά ἐπαναστατική καί ἀδίστακτα ὑπέρμαχη τῆς ἔλλογης κι ἐνάρετης τυραννίας (γιά τή «ριζική ἀλλαγή τῆς πολιτικῆς κοινωνίας» ἀπό ἀναγκαιότητα «ἰσχυρῆς πολιτικῆς ἐξουσίας») ἀλλά καί ἀντιμάχεται τή μεταβολή μέ τήν πολιτική ἀπραξία²⁷. Στόν Ἀριστοτέλη ἡ μεταβολή εἶναι: ἀρνητικά ἀνατρεπτική, ὅπως δείχνει ἡ διερεύνηση τῶν γενικῶν, περιστασιακῶν καί εἰδικῶν γιά κάθε πολίτευμα αἰτίων στάσεων, μέ, ἀντίθετα πρός τόν Πλάτωνα, ἐμμονή στήν ἄποψη τῆς πολλαπλότητας τῶν αἰτίων· θετικά προοδευτική, ὡς τό «ἐπανορθῶσαι πολιτείαν» (Δ 1289a 3-4). Ἐδῶ ἐνδεικτικό εἶναι καί τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική σκέψη δέν ἐστιάζεται στόν ὄρο «ἀλήθεια»^{27a}, καί ὅτι ἡ «ἐπ' αὐτῶν τῶν ἔργων» παρατήρηση προσφέρεται γιά τήν ἀποδοχή τῆς μεταβολῆς (σχετικά εἶναι τά λεγόμενα

24. Γενικά καί εἰδικά βλ. Georges Contogiorgis, *La théorie des Révolutions chez Aristote* π.χ. 17, 20 (γιά τήν ἀπουσία τῆς τυραννίδος στήν κατάταξη τῶν μεταβολῶν. Πθ. Κ. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας* 167: ἀνάλυση τοῦ χωρίου 1316a 25-29, τυραννίς - μεταβολή - κύκλος καί Πλάτων).

25. Βλ. π.χ. *Πολιτεία* 546a, 545c, 550d, 555b, 562a. Πθ. Ἀριστ. *Πολιτ.* 1316a 14 κ.μ. Γιά τό πρόβλημα τῆς δῆθεν κυκλικῆς διαδοχῆς τῶν πολιτειῶν - ἡμαρτημένων καί ἀρίστης- στόν Πλάτωνα, βλ. Κ. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*. Ὁ δῆθεν κύκλος τῶν πολιτειῶν κατά Πλάτωνα 159-172.

26. Πθ. 6 1307a 21 κ.μ.

27. Βλ. καί Κ. Δεσποτόπουλου, ὀ.π. Περὶ ἐπαναστάσεως κατά Πλάτωνα 59-73, καί μάλιστα 72 σημ. 4 (Ζ / Ἐπιστολή 331b).

27a. Τά σχετικά μέ τήν ἀλήθεια χωρία τῶν *Πολιτικῶν* εἶναι: «δηλοῦν τήν περί ἕκαστον ἀλήθειαν» Γ 1279b 15, «τῆ ἀληθεία» ἀντίθ. «τῆ δόξῃ» 1230b 28, «ἡμέν γάρ δεσποτεία καί περὶ ὄντως κατ' ἀλήθειαν τῷ τέ φύσει δούλω καί τῷ φύσει δεσπότη ταύτου συμφέροντος» 1278b 33. «κρίνειν τ' ἀληθές» 1287b 2, «ἀληθέστερον καί βέλτιον» 1290a 24, «ὡς ἀληθῶς γάρ πρότερον πολίτης ἐστίν» 1277b 34, «τόν ὡς ἀληθῶς πολιτικόν» 1288b 27, πθ. 1323a 24. Βλ. ἀληθινός: 1281b 12, 1294a 25, 1340a 19.

γιά τήν ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημῶν - «κινεῖσθαι» - ὅπου ἀνήκει καί ἡ πολιτική). Ἔτσι, ὡς συνετή ἐπαγρύπνηση στίς ἐξελίξεις, ἡ ἀριστοτελική σκέψη διασώζεται κατά τό δυνατό ἀπό ἀνατρεπτικές θεωρήσεις.

Η ΣΤΑΣΗ. Η ΑΞΙΑ

Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἰσότητος εἶναι γενικό αἶτιο στάσης: «ὄλως γάρ τό ἴσον ζητοῦντες στασιάζουσιν» (1301b 28-29). Ἡ «στάση» ὁμως εἶναι καί θετική ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀριστοτελική σκέψη εἶναι ἀξιολογικά προσανατολισμένη: «πάντων δέ δικαιοτάτα μὲν ἂν στασιάζοιεν, ἥκιστα δέ τοῦτο πράττουσιν οἱ κατ' ἀρετήν διαφέροντες· μάλιστα γάρ εὐλογον ἀνίσους ἀπλῶς εἶναι τούτους μόνον» (E I 1301a 39-1301b 1). Ἡ σύνδεση πάντως τῆς ἰσότητος μέ τήν ἀξία – ὁμόθετη μέ τήν πλατωνική ἀνάλογη ἰσότητα – εἶναι καί πολιτειακή μονιμότητα: «μόνον γάρ μόνιμον τό κατ' ἀξίαν ἴσον καί τό ἔχειν τά αὐτῶν» (1307a 27-29). Ἡ διαφορά δημοκρατίας - ὀλιγαρχίας ὡς πρός τή σωτηρία εἶναι ὄντολογική καί μαζί δεοντολογική: «τάς μὲν οὖν δημοκρατίας ὄλως ἡ πολυανθρωπία σ ὡ ζ ε ι (τοῦτο γάρ ἀντίκειται πρός τό δίκαιον τό κατά τήν ἀξίαν)· τήν δ' ὀλιγαρχίαν δῆλον ὅτι τοῦναντίον ὑπό τῆς εὐταξίας δεῖ τυγχάνειν τῆς σ ω τ η ρ ί α ς » (1321a 1-5).

Η ΜΕΣΟΤΗΤΑ

Ἡ πολιτεία – κοινωνία πολιτική²⁸ καί πολίτευμα – καί οἱ πολιτευόμενοι ὡς πρός τή σωτηρία συνδέονται μέ τή μ ε σ ό τ η τ α καί τή σ υ μ μ ε τ ρ ί α . Ἀντίθεση εἶναι ἡ ὑ π ε ρ β ο λ ή (μέ σύστοιχους ὅρους π.χ. τά ἐπίθετα «ἔσχατος», «ἄκρατος»). «Ἡ κοινωνία ἡ πολιτική ἀρίστη ἡ διά τῶν μέσων... εὐτυχία μεγίστη τούς πολιτευομένους οὐσίαν ἔχειν μέσων καί ἰκανήν», ἀλλιῶς «ἡ δῆμος ἔσχατος γίγνεται ἡ ὀλιγαρχία ἄκρατος ἡ τυραννίς δι' ἀμφοτέρων τάς ὑ π ε ρ β ο λ ά ς » (Δ 1295b 35 κμ.), «ὅτι δ' ἡ μέση βελτίστη... μόνη γάρ ἀ σ τ α σ ί α σ τ ο ς · ὅπου γάρ πολύ τό διά μέσου, ἥκιστα σ τ ά σ ε ι ς καί δ ι α σ τ ά σ ε ι ς γίνονται τῶν πολιτειῶν» (1296a 6-9). Ἐνδεικτικά ἀναφέρω καί τά: 1302a 9-15 (ἡ ἐκ τῶν μέσων... ἀ σ φ α λ ε σ τ ά τ η), 1308b 10-12 «μητ' αὐξάνειν λίαν μηδένα παρά τήν σ υ μ μ ε τ ρ ί α ν», 1313a 18-20 «μοναρχία καί μετριώτερον», 1309b 18 καί 20-23, 31-39: «παρά πάντα δέ ταῦτα δεῖ μή λανθάνειν, ὅ ν ὦ ν λανθάνει τάς παρεκβεθηκυίας πολιτείας, τό μ έ σ ο ν ... καί

28. Γιά τήν ἀξία αὐτῆς τῆς θέσης βλ. τό πρόβλημα τῶν διαστάσεων τῆς πολιτικῆς κοινωνίας σήμερα, εἰδικά Κ. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*, Ἡ κοινωνιοπολιτική προοπτική τῆς σημερινῆς ἀνθρωπότητας, 119-20.

γάρ ὀλιγαρχίαν καί δημοκρατίαν ἔστιν ὄτ' ἔχειν ἰκανῶς, καίπερ ἐξεστηκυίας τῆς βελτίστης τάξεως· ἐάν δέ τις ἐπιτείνῃ μᾶλλον ἑκατέραν αὐτῶν, πρῶτον μὲν χεῖρω ποιήσει τὴν πολιτείαν τέλος δ' οὐδέ πολιτεία»²⁹.

Ἡ σύνδεση μὲ τὴ μεσότητα εἶναι ἰδιαίτερα ἀριστοτελική. Ὅπως ὁμως λειτουργεῖ ἡ κάθαρση στὸν Πλάτωνα, δηλαδή ὡς ἰατροφιλοσοφική ἔννοια, καί ἡ μεσότητα εἶναι «ἀρχή καί τῆς ἠθικῆς ὑγείας».

Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Εἶναι γνωστή ἡ ἀπόσταση τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ὅπου ἡ ἠθική τάξη θεμελιώνεται στὴν Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ κι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἕξη τῆς ψυχῆς, ἡγεμονία τοῦ νοητικοῦ τῆς μέρους, ἡ δὲ ἐφαρμογή τῆς «μετά λόγου καί ἐπιστήμης» εἶναι ἡ τέλεια πολιτεία. Ἡ δίκη στή συνάφειά τῆς μὲ τὰ πολιτεύματα εἶναι συνεκτικός τους σωτηριακός δεσμός, ὅπως φαίνεται στὸ λόγο περὶ εὐθύνων ἀρχόντων (*Νόμοι* 945d-e). Ἡ ἀριστοτελική δικαιοσύνη εἶναι κατ' ἐξοχὴν κοινωνική ἀρετή. Βέβαια ὡς πρὸς τὴν πολιτεία καί εἰδικά ὡς ἀρετή πού εἶναι ἀπαραίτητη στοὺς ἔχοντες ἀξιώματα -ὅσο καί ἡ φιλία γιὰ τὸ πολίτευμα- εἶναι ἀνάλογη μὲ τίς μορφές τοῦ πολιτεύματος (E 7 1309 36 κμ). Ἡ ἐμμένειά τῆς ὁμως ὡς ἀρχῆς ρυθμιστικῆς στὴν πολιτική ζωὴ εἶναι σωτηριακή: «Λύονται δὲ μάλιστα αἶ τε πολιτεῖαι καί αἶ ἀριστοκρατίαι διὰ τὴν ἐν αὐτῇ τῇ πολιτεία τοῦ δικαίου παρέκθασιν» (E 6 1307a 5-8 πθ. 1332 b).

ΝΟΜΟΣ - ΦΙΛΙΑ

«Ὅσα ἐν τοῖς νόμοις ὡς συμφέροντα λέγομεν ταῖς πολιτεῖαις, ἅπαντα ταῦτα σώζει τὰς πολιτείας» (E 9 1309b 14-16). «Ὅπου μὴ νόμοι ἄρχουσιν, οὐκ ἔστι πολιτεία» (1292a 32). «Νόμος δ' ἐστὶν ὁμολόγημα πόλεως κοινόν...» (Ρητορική 1422a 2). Θετική συνιστώσα τῆς πολιτειακῆς σωτηρίας, ὡς διασφάλισης τοῦ πολιτεύματος καί ὡς κοινωνικῆς ἀνόρθωσης, εἶναι ὁ νόμος. Καί εἶναι βέβαια γνωστή ἡ γενικότερη -πλατωνική καί ἀριστοτελική- κριτική στάση ἀπέναντι στοῦ νόμο, στή διττὴ λειτουργία του (στάση πού ὑπαγορεύει ἡ ἰδέα τῆς προτεραιότητος τῆς ἔλλογης γνώσης, καί ἡ ἰδιοτυπία τῶν ἀνθρώπων πραγμάτων)³⁰. Στή θετική του πλατωνική θεώρηση εἶναι ὁ νόμος «ξύνδεσμος τῆς πόλεως» (*Πολιτεία* 519e-520e), «συμφωνία», «μιᾶ φωνῆ καί ἐξ ἑνὸς στόματος πάντα συμφωνεῖν» (*Νόμοι* 634d) καί συνανήκει στή θεματική τῆς

29. Πθ. *Ρητορική* A 4 1360a 23-25: «ἔξω τῆς βελτίστης αἶ ἄλλαι πᾶσαι καί ἀνιέμεναι καί ἐπιτεινόμεναι φθείρονται».

30. Βλ. Πλάτων, *Πολιτικός* 249b-c, Ἀριστ. Πολιτ. Γ 1286a 9, 1287b 19. Βλ. καί Ἄννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Οἱ μῦθοι τῆς ἐλευθερίας*, 1977, 24, 25 καί 26.

πολιτειακῆς σωτηρίας μέ τό δεσμό τῆς φιλίας. Πολιτική ἐξουσία (*Z' Επιστ.*) καί γενικά ἡ πολιτεία ὡς κοινωνία σώζονται στόν Πλάτωνα καί μέ τή φιλία. Στόν Ἀριστοτέλη ἐξαίρεται ἡ κοινωνιοπολιτική σημασία τῆς φιλίας: «καί ἡ μέν βασιλεία σώζεται διά τῶν φίλων, τυραννικόν δέ τό μάλιστ' ἀπιστεῖν τοῖς φίλοις» (E 9 1313b 30-32). «Μέγιστον... τῶν ἀγαθῶν ταῖς πόλεσι (οὔτω γάρ ἄν ἦκιστα στασιάζοιεν)» (1262b 7-9)^{30α}.

Η ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗ: ΤΟ ΠΑΡΟΡΑΝ ΤΟ ΜΙΚΡΟΝ

Ὁ μορφολογικός χαρακτήρας τῆς ἀριστοτελικῆς πολιτειολογίας ἀποκαλύπτεται στήν προβληματική τῆς σωτηρίας ὡς ἀναφορά στή σημασία τῆς λεπτομέρειας: ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκει ὅτι ἡ ὀλιγωρία, τό παροράν τό μικρόν, ὡς μικρή χαλάρωση τῶν θεσμῶν, εἶναι αἷτιο μεταβολῆς τῆς πολιτείας καί «ἄνευ στάσεως» (1303a 22-24 καί 14). Ἡ θέση ἐνισχύεται μέ τήν παρατήρηση, τήν «ὑπό τῶν ἔργων» ἐπαλήθευση. «Ἐν ἀρχῇ γάρ γίνεται τό ἀμάρτημα, ἡ δ' ἀρχή λέγεται ἡμισυ εἶναι παντός, ὥστε καί τό ἐν αὐτῇ μικρόν ἀμάρτημα ἀνάλογόν ἐστι πρός τά ἐν τοῖς ἄλλοις μέρεσιν...» (1303b 28-32). «Εἴρηται... καθόλου κατά πασῶν τῶν πολιτειῶν, ὅτι αἷτιον τῶν μεταβολῶν καί τό μικρόν ἐστιν» (E 6 1307b 2-3). Τή διασύνδεση αὐτή σημειῶνω γιά δύο λόγους: α) γιά τή σχέση μέ τόν Πλάτωνα: Στό *Φαῖδρο* λέει ὁ Σωκράτης: «κατά σμικρόν μεταβαίνων, μᾶλλον λήσεις ἐλθών ἐπί τό ἐναντίον ἢ κατά μέγα» (262a). β) στό Ε' βιβλίο, κεφ. 7 τῶν *Πολιτικῶν* ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται στό μέσο τῆς φθορᾶς πού ἡ ἀντίθεσή του συνιστᾶ καί τό μέσο σωτηρίας: «ὅπως μηθέν παρανομῶσι καί μάλιστα τό μικρόν φυλάττειν» (1307b 31-32). Λεξιλογικά ἡ φράση ἀντιζυγίζεται στήν πλατωνική *Πολιτεία* ὅπου λέγεται: «πάντα φαῦλα, ἐάν τό λεγόμενον ἐν μέγα φυλάττωσι, μᾶλλον δ' ἀντί μεγάλου ἰκανόν...» (423e). Ἡ ἐπεξήγηση τοῦ «μεγάλου», «τήν παιδείαν», πού ἀκολουθεῖ ἀμέσως, ἐπιτρέπει τήν οὐσιολογική συσχέτιση Πλάτωνος καί Ἀριστοτέλη.

Η ΓΝΩΣΗ - Η ΠΑΙΔΕΙΑ

Ἡ ἐγκαιρη πρόβλεψη τοῦ κακοῦ, καθῶς ἀνατίθεται ἀπό τόν Ἀριστοτέλη στόν πολιτικό ἄνδρα κι ὄχι στόν τυχόντα, διασυνδέει τό πρόβλημα τῆς σωτηρίας μέ τό (πλατωνικό) θέμα τῆς ἀξίας τῆς γνώσης: «τό ἐν ἀρχῇ γινόμενον κακόν γνῶναι οὐ τοῦ τυχόντος ἀλλά πολιτικοῦ ἀνδρός» (1308a 34-35). Ἡ

30α. Πθ. *Ἡθ. Νικ.* Θ. 1155a 1-10 καί 22-24: «ἔοικε δέ καί τὰς πόλεις συνέχειν καί οἱ νομοθέται μᾶλλον περί αὐτήν σπουδάζειν ἢ τήν δικαιοσύνην».

κύρια αυτή διασύνδεση γίνεται παραστατικά -πράγμα πού πιο συχνά γίνεται στον Πλάτωνα- ως ανάθεση ρόλων σε πρόσωπα: στον Ἀριστοτέλη όμως πάντα με συγκεκριμένη μέθοδο και προοπτική: «τοῦτο μή ἀ γ ν ο ε ἶ ν τόν νομοθέτην καί τόν πολιτικόν, ποῖα σ ῶ ζ ε ι ν τῶν δημοτικῶν καί ποῖα φ θ ε ἶ ρ ε ι τήν δημοκρατίαν, καί ποῖα τῶν ὀλιγαρχικῶν τήν ὀλιγαρχίαν» (1309b 35-38). Ἡ ἀριστοτελική βέβαια γνώση, δημιουργική ἢ διορθωτική, εἶναι σωτηριακή ὡς γνώση τῆς διαφοροποίησης: «χρήσιμον δ' ἕκαστον αὐτῶν γνωρίζειν πρός τε τό κατασκευάζειν ἤν ἄν τις αὐτῶν τύχηβουλόμενος, καί πρός τὰς δ ι ο ρ θ ῶ σ ε ι ς . Ζητοῦσι μὲν γάρ οἱ τὰς πολιτείας καθιστάντες ἅπαντα τὰ οἰκεῖα συναγαγεῖν πρός τήν ὑπόθεσιν, ἁμαρτάνουσι δέ τοῦτο ποιῶντες, καθάπερ ἐν τοῖς περί τὰς φ θ ο ρ ἄ ς καί τὰς σ ω τ η ρ ῖ α ς τῶν π ο λ ι τ ε ἰ ῶ ν εἴρηται...» (Z 1317a 33-39).

Ἡ ἐγγραφή ὅμως τῆς προβληματικῆς τῆς πολιτειακῆς σωτηρίας στή γνώση φέρνει σ' ἓνα κύκλο μέ μεγάλη διάμετρο, τόν κύκλο τῆς παιδείας. Στόν Πλάτωνα ἡ πολιτεία, στήν κοινωνιοπολιτική σημασία τοῦ ὅρου, συνάπτεται μέ τήν παιδεία καί ἡ συνάφεια αὐτή εἶναι σωτηριακή γιά τήν πολιτεία. ἡ ἀρνητική σχέση, «δι' ἀπαιδευσίαν καί κακήν τροφήν» (Πολιτεία 552e), εἶναι καταλυτική γιά τήν πολιτεία. Στόν Ἀριστοτέλη ἡ παιδεία ἔχει σωτηριακή λειτουργία γιά τὰ πολιτεύματα τῆς δημοκρατίας καί τῆς ὀλιγαρχίας. Στήν ἀμερόληπτη διαπραγμάτευση τῆς τυραννίας ἡ παιδεία δείχνεται ἀνά ἐναντιότητα τοῦ τυραννικοῦ καθεστώτος: τυραννίς-σωτηρία διασυνδέονται μέ τήν ἀρνηση: «μήτε παιδείαν μήτε ἄλλο μηθέν τοιοῦτον».

«Ἔστι δέ τὰ τε πάλαι λεχθέντα πρός σ ω τ η ρ ῖ α ν , ὡς οἶόν τε, τῆς τυραννίδος, τό τούς ὑπερέχοντας κολοῦειν καί τούς φρονηματίας ἀναιρεῖν, καί μήτε συσσίτια ἔἄν μήτε ἔταιρίαν μήτε παιδείαν μήτε ἄλλο μηθέν τοιοῦτον, ἀλλά πάντα φυλάττειν ὅθεν εἴωθε γίγνεσθαι δύο, φρόνημά τε καί πίστις» (1313a 39 κμ.)³¹.

Θετικά καί ἀξιολογικά ἡ ἰδέα ἀπαντᾷ σέ προηγούμενο χωρίο, ὅπου στή σκηνή τοῦ λόγου ἀνεβαίνουν οἱ πολιτευόμενοι κι ἡ δράση τους εἶναι τό «παιδεύεσθαι πρός τὰς πολιτείας»: «πρός τό δ ι α μ ἔ ν ε ι ν τὰς π ο λ ι τ ε ἶ α ς , οὐ νῦν ὀλιγωροῦσι πάντες, τό π α ι δ ε ὑ ε σ θ α ι πρός τὰς π ο λ ι τ ε ἶ α ς . Ὅφελος γάρ οὐθέν τῶν ὠφελιμωτάτων νόμων καί συνδεδοξασμένων ὑπό πάντων τῶν πολιτευομένων, εἰ μή ἔσονται εἰθισμένοι καί πεπαιδευμένοι ἐν τῇ πολιτεία...» (1310a 14-16). Ἔτσι ἡ σωτηρία δέν νοσηματοδοτεῖται

31. Ὁ Πλάτων κιόλας, θέλοντας νά δείξει ὅτι προσφέρεται ἰδιαίτερα γιά τή ριζική ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἢ ἰσχυρὴ πολιτικὴ ἐξουσία, ἔχει ἀπαιτήσῃ νά ὑπάρχει (ἔστω) τύραννος «νέος καί μνήμων καί εὐμαθῆς καί ἀνδρεῖος καί μεγαλοπρεπῆς... » (Νόμοι 709 e). πβ. Κ. Λεσποτόπουλου, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας* 167.

μόνο ως διάσωση τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος -ὅπως στό λόγο γιά τή δημοκρατία καί τήν ὀλιγαρχία- ἀλλά καί ως σωτηρία τῶν πολιτευομένων ἀπό τή δουλεία, δηλαδή ως φωτισμένη ἐλευθερία. Ἡ ἐνότητα «σωτηρία-πολιτεία» ὁμοιοθετεῖται μέ τό «ζῆν πρός πολιτείαν», ὅπου ἡ σωτηρία εἶναι καταδίκη τῆς δουλείας. «Δύο γάρ ἐστίν οἷς ἡ δημοκρατία δοκεῖ ὠρίσθαι, τῷ τό πλεῖον εἶναι κύριον καί τῇ ἐλευθερίᾳ· τό μέν γάρ δίκαιον ἴσον δοκεῖ εἶναι, ἴσον δ' ὅ,τι ἄν δόξη τῷ πλήθει, τοῦτ' εἶναι κύριον, ἐλεύθερον δέ ... τό ὅ,τι ἄν βούληται τις ποιεῖν· ὥστε ζῆν ἐν ταῖς τοιαύταις δημοκρατίαις ἕκαστος ὡς βούλεται... τοῦτο δ' ἐστὶ φαῦλον· οὐ γάρ δεῖ οἶεσθαι δουλείαν εἶναι τό ζῆν πρός τήν πολιτείαν, ἀλλά σωτηρίαν» (1310a 28-36).

Τό χωρίο 1337a 14-18 τῶν *Πολιτικῶν* προσδιορίζει τή σωτηρία ὡς διάσωση καί ὡς ἐπανόρθωση σέ ἄρρηκτο δεσμό μέ τό βέλτιστο:

«Τό γάρ ἦθος πολιτείας ἐκάστης τό οἰκεῖον φυλάττειν εἴωθε τήν πολιτείαν καί καθίστησιν ἐξ ἀρχῆς... ἀεὶ δέ τό βέλτιστον ἦθος βελτίονος αἴτιον πολιτείας».

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ Ἡ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ πλατωνική πολιτειακή σωτηριολογία δομεῖται στή σχέση «πρότυπου-παράγωγου»: «πᾶσα ἡμῖν ἡ πολιτεία συνέστηκε μίμησις τοῦ καλλίστου καί ἀρίστου βίου» (*Νόμοι* 817b)³². Ἡ ἀριστοτελική πολιτεία μπορεῖ νά εἶναι «βίος τις πόλεως» (*Πολιτ.* Δ 1295b|1): τά ἀγαθὰ της ἱεραρχοῦνται καί εἶναι «τῆς ψυχῆς ἔνεκεν... αἰρετά» (1323b 19). Καί ὅπως στόν Πλάτωνα ἡ «πολιτεία... τροφή ἀνθρώπων ἐστὶ, καλή μέν ἀγαθῶν, ἡ δ' ἐναντία κακῶν» (*Μενέξενος* 283c *Πολιτεία* 424 Α στόν Ἀριστοτέλη ἡ πολιτεία ἐπιτελεῖ τήν ἠθική διαπαιδαγώγηση τοῦ πολίτη («πρός τήν πολιτείαν βλέποντας παιδεύειν» 1260b 15, πβ. 1310a 14-17, 1287a 38 b 1-3), ἀλλά «μήν σπουδαία γε πόλις ἐστὶ τῷ τούς πολίτας τούς μετέχοντας τῆς πολιτείας εἶναι σπουδαίους» (1332a 33-34).

Παρά τή διάσταση ἀνάμεσα στό πλατωνικό ἰδανικό γιά τή μιά, ἀδιαίρετη, ἰδανική κι ἀμετάβλητη πολιτεία³³ καί στό ἀριστοτελικό -μέ τό ὁποῖο συντάσσεται ἡ πολιτειακή σωτηριολογία- γιά τήν ὀλότητα πού συνιστᾷ μιά διαφοροποιημένη πολλαπλότητα³⁴, παρά τήν πρόκριση ἀπό τόν Ἀριστοτέλη τοῦ φρόνιμου καί ὄχι τοῦ σοφοῦ³⁵, παρά τό ὅτι ἡ ἀριστοτελική πολιτειολογία

32. Πβ. *Πολιτεία* 484c-d.

33. Βλ. *Πολιτεία* 423 b: «ἐξύμπασα ἡ πόλις μία φύηται, ἀλλά μή πολλαί 5296, 546a.

34. Βλ. 1261 b 9-10: «τό ἐκάστου ἀγαθόν σώζει ἕκαστον... τό λίαν ἐνοῦν ζητεῖν τήν πόλιν οὐκ ἐστίν ἄμεινον», πβ. 33-34.

35. Βλ. *Ἠθικ. Νικ.* 1140b 8-10.

πραγματολογική και κανονιστική- ψάχνει για τὰ ιδανικά στοιχεία και σφάλματα μέσα στο ιστορικό γίνεσθαι, στο «φανερὸν ἐκ τοῦ συμβαίνοντος»³⁶, ὁ ἠθικός τροπισμός τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ἀναμφισβήτητος³⁷ κι αὐτός συνιστᾷ τὸ λόγο τῆς συσχέτισης μέ τὴν πλατωνική πολιτική φιλοσοφία. Κι ἂν δέν εἶναι, ὅπως ὑπερβολικά νομίζω λέχτηκε, ὁ Ἀριστοτέλης «πιό πλατωνικός ἀπὸ τὸν Πλάτωνα» βρίσκεται στὴν ἠθική γραμμὴ του. «Ἡ ἀληθινὴ πολιτικὴ», ὅπως ἐπιγραμματικά λέει ὁ καθηγητὴς Κ. Δεσποτόπουλος, «εἶναι παρέκταμα καὶ ὀλοκλήρωμα τῆς ἠθικῆς»³⁸.

36. *Πολιτ.* Ε 1302a 4. Ἄλλὰ δέν μπορούμε νά παραθεωρήσουμε τὴ σημασία τῆς παρατήρησης γιὰ τὴν ἰδανικὴ πολιτεία, πού δέν εἶναι συνηθισμένη «μηδέποτε τὴν μέσσην γίνεσθαι πολιτείαν ἢ ὀλιγάκις ἢ παρ' ὀλίγοις» 1296a 36-37.

37. Βλ. καὶ Herné Barreau, *Aristote* 140.

38. Κ. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*. Ἡ κοινωνιοπολιτικὴ προοπτικὴ τῆς σημερινῆς ἀνθρωπότητας 118. Πβ. 144 (Ὁ μονοδιάστατος ἄνθρωπος τοῦ Μαρκοῦζε).